

AZƏRBAYCAN DİLİ 1

VALİDEYNLƏR ÜÇÜN METODİK VƏSAİT

Yeganə Məmmədəliyeva
Həbib Kərimov
Könül Doxolova
Süleyman Kərimov
Farizə Nəbiyeva
Aygün Qasımova

AZƏRBAYCAN DİLİ 1

VALİDEYNLƏR ÜÇÜN METODİK VƏSAİT

Ümumtəhsil məktəblərinin inklüziv təhsilə cəlb
olunan şagirdlərinin 1-ci sinifləri üçün
AZƏRBAYCAN DİLİ fənni üzrə uyğunlaşdırılmış tömə nəşrin
VALİDEYNLƏR ÜÇÜN METODİK VƏSAİTİ

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
chashioglu@gmail.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ÇAŞIOĞLU

LAYİH

MÜNDƏRİCAT

1. Əqli və psixoloji inkişafdan geri qalan uşaqlar və onların təhsil problemləri.....	4
2. Əlilliyə tibbi və sosial yanaşma.....	4
3. Uşağınızın məktəbə hazırlığı nədən başlamalıdır?.....	10
4. Təlim çətinlikləri.....	14
5. Yazılı və şifahi nitqin inkişafı.....	20

LAYİH

MÜƏLLİFDƏN

Hörmətli valideynlər!

Əgər siz bu kitabı oxuyursunuzsa, deməli, övladınız üçün ən yaxşı və ən düzgün olanı seçmisiniz – onu təhsilə cəlb etmisiniz! Biz isə bir valideyn və mütəxəssis olaraq hər zaman sizin yanınızdayıq. Bilin ki, tək deyilsiniz...

Hər bir ailə üçün “xüsusi” uşağın tərbiyəsi və inkişafı məsələsi həyəcan və sual dolu vəziyyətlər yaradır. Məhz belə uşaqların yaşadığı ailələrin bir çox problemləri aradan qaldırmaları üçün medotik tövsiyələrə ehtiyacı var. Yeni bilik və bacarıqlarla zənginləşən ailə üzvləri müxtəlif situasiyalar zamanı uşaqla düzgün davranmaqda, təhsil və tərbiyə prosesində onun üçün faydalı mövqeyin seçilməsində yardımçı ola bilərlər.

Demək olar ki, bütün xalqların mədəniyyətində ailə uşaq üçün ilk icma, kiçik bir cəmiyyət rolunu oynayır. Valideynlərin uşaqlara qarşı münasibəti gələcəkdə onların cəmiyyətdə insanlarla əlaqə, ünsiyyət yaratmaları üçün bir nümunədir. Uğursuz və neqativ ailədaxili münasibətlər isə uşaqların hafizəsində uğursuz sosial-psixoloji model kimi formalaşır və yaddaşlarında hək olunur. Bu problem özünü əqli geriliyi olan uşaqların tərbiyə aldıkları ailələrdə xüsusilə qabarıq şəkildə göstərir.

Inkişafında hər hansı pozulma ilə doğulan uşaq ailə üçün, sözsüz ki, böyük bir stressdir. Diaqnozun müəyyən olunması isə gələcək üçün heç bir proqnoz verə bilməz, çünki hər bir xəstəlik ağırlıq dərəcəsi və forması ilə fərqlənir. Diaqnoz müəyyən olunduqdan sonra ailənin qarşısında ilk baxışdan cavabsız görünən suallar meydana çıxır: “Nə olacaq? Onun gələcəyi necə olacaq? Uşaqla necə davranmalıyam? Cəmiyyət və ətrafdakılar onu qəbul edəcəklərimi? O, cəmiyyətə adaptasiya olunaraq, təhsil ala biləcəkmi?” və s.

Əqli geriliyi olan uşaqların tərbiyə və inkişaf problemləri bütün ailənin qarşısında uzun müddətli və dərin iz qoyan sosial, emosional, mənəvi, psixoloji, maddi problemlər yaradır. Belə uşaqların valideynləri ailənin yaşam tərzini “xüsusi” uşağın ehtiyaclarına uyğun qurmaq məcburiyyətində qalırlar. Bir çox tədqiqatlar və təcrübə də göstərir ki, bu kateqoriyadan olan uşaqların valideynləri emosional gərginlik, günahkarlıq hissi, həyata küskünlük, stress, ailədə qarşılıqlı anlaşıma və yardım problemləri ilə üzləşirlər. Təəsüf hissi ilə bildirmək istərdik ki, bir çox ailələr uşağın dünyaya problemli gəlməsinin səbəbini anada görür, onu qınayır və bir çox hallarda ondan üz döndərirlər. Belə vacib məsələdə ailə əlbir olmalı, psixoloq, psixoterapevt, pedaqoq, defektoloq, fizioterapevt və digər mütəxəssislərə müraciət etməli, yaşadıkları ərazi üzrə valideyn birliklərinə, dərnəklərə, xeyriyyə fondlarına üzv olmalı, qohum və dostlarla əlaqə saxlamalı, qohum və dostlarla daha sıx təmasda olmalıdırlar.

Vacib məsələlərdən biri də cəmiyyətin həmin ailənin problemindən xəbərdar olması, sağlam uşaqlarla SİM uşaqlar arasında əlaqələrin yaradılmasıdır. Valideynlərin mütəxəssislərə vaxtında müraciəti əqli geriliyi olan uşaqların sosiallaşma və cəmiyyətə inteqrasiya problemlərinin həllini sürətləndirir, bu prosesi ailə üçün daha asan edir.

I. Əqli və psixoloji inkişafdan geri qalan uşaqlar və onların təhsil problemləri

Əqli və psixoloji inkişafdan geri qalma nədir?

Əqli inkişafdan geri (ƏİG) qalan uşaqların hafizə və təfəkkürü səthi inkişaf etmiş olur. Belə ki, uşaq nağıl danışarkən süjet xəttinə aid olmayan əlavə süjetləri də daxil edir, suallara təhriflərlə cavab verir.

Təfəkkürlə nitq sinxron əlaqədədir. Nitq üçün təfəkkür inkişaf etməli, məfhumlar formalaşmalıdır ki, uşaq onları nitqində istifadə edə bilsin. Bəzən ƏİG uşaqlarda « boş verbalizm» adlanan hadisə baş verir: uşaq sadəcə danışır, amma danışığında heç bir məna olmur.

Beləliklə, qeyd etdiyimiz əlamətlər müşahidə olunarsa, dəqiq diaqnoz qoyulmalı və ona uyğun korreksiya planı hazırlanmalıdır. Bu zaman psixoloq, pedaqoq, loqoped və ehtiyac olarsa, nevropatoloq və valideynlə birgə kompleks iş aparılmalıdır.

Psixi inkişafın ləngiməsi (PİL) və əqli gerilik arasında fərqlər mövcuddur. PİL- də ali psixi funksiyaların inkişafı üçün baza mövcuddur, yalnız onu inkişaf etdirmək lazımdır. Əqli geriliyin dərəcəsindən asılı olaraq qeyd edilənləri buraya tətbiq etmək olmur. Onlar xüsusilə ağır dərəcəlilər təlimə olmurlar. Əgər PİL vaxtında korreksiya olunmazsa, əqli geriliyə keçə bilər.

Bəzən uşaqlarla məşğul olmurlar və nəticədə pedaqoji baxımsızlıq dediyimiz hal baş verir ki, valideynlərin bir qismi bunu yalnız məktəbə qəbul zamanı problem kimi aşkar edirlər. Belə uşaqlarda inkişaf zənciri qırılır və onlar bilik, bacarıq, vərdiş kimi təlim ünsürlərini mənimsəyə bilmirlər.

II. Əlilliyə tibbi və sosial yanaşma

Əlillik nədir? “Əlilliyi olan şəxslər” kimlərdir?

Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən “Əlilliyi olan şəxslər müxtəlif maneələrlə qarşılaşarkən cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştiraka mane olan fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozulmaları olan insanlardır”. Tərifə əsasən şəxsi əlil edən şey onun məhdudiyyəti ilə ətraf mühitdəki maneələr arasındakı əlaqədir.

Əlilliyə tibbi yanaşma

Əlilliyin tibbi modeli fərdə köklənir, onu problemi olan insan kimi təsvir edir. Bu yanaşma insanın cəmiyyətdə fəal olmamasına şərait yaradan amilləri və ya maneələri nəzərə almır.

LAYIH

İnklüziv təhsil kontekstində isə tibbi yanaşma əlilliyi olan uşaqların məktəbdə təhsil almaq və ictimai işlərdə səmərəli şəkildə iştirak etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Əlilliyə tibbi yanaşma insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanın dinamikliyini və kompleks xarakterini əks etdirmir, insana onun diaqnozu əsasında baxmağa gətirib çıxarır. Nəticədə uşaq əlilliyə görə damğalanır, maneələri aradan qaldırmaq və təhsil sistemində islahat aparmaq əvəzinə uşaq problem kimi qəbul olunur.

TİBBİ YANAŞMA MODELLƏRİ

- FƏRDİ YANAŞMA
- TİBBİ YARDIM
- MÜALİCƏ
- QULLUQ
- STERİOTİPLƏR
- ÇARPAYI
- PİLLƏKƏN
- QAPANMA
- TƏNHALIQ

SOSIAL YANAŞMA MODELLƏRİ

- SOSIAL YANAŞMA
- SOSIAL ADAPTASIYA
- ƏTRAF MÜHİTƏ UYĞUNLAŞMA
- SƏRBƏSTLİK
- FƏRQLİ DÜŞÜNCƏ
- TƏHSİL
- PANDUS
- SOSİALLAŞMA
- İNTEQRASIYA

Əlilliyə sosial yanaşma

Yalnız əlilliyi olan uşaqlar deyil, bir çox uşaqlar da məktəb təlimində çətinliklərlə qarşılaşırlar;

Bu çətinliklər təlimi yaxşılaşdırmaq üçün istifadə edilən üsullara işarədir;

Aparılan reformalar bütün uşaqlar üçün təlim şəraitinin yaxşılaşdırılmasına səbəb olmalıdır.

Müəllimlərin inklüziv fəaliyyəti üçün, əlilliyi olan uşaqlarla ayrıca məşğul olan mütəxəssislər cəlb etmək əvəzinə onların peşə səriştəliliyi inkişaf etdirilməlidir.

Əlilliyi olan uşaq problem deyil, əksinə, uşağın təhsil ehtiyaclarına cavab verməyən məktəb problemlili hesab edilir və uşağın ehtiyaclarına uyğun adaptasiya olunmalıdır.

Ümumi nəticə: bütün uşaqlar çətinliklərlə üzləşir və ya müəyyən məqamda hamının təlim ehtiyacları olur. Eyni əlillik dərəcəsinə malik uşaqların eyni təlim ehtiyacları olmaya bilər.

Beləliklə, uşaq intellektual, şəxsiyyət, sosial baxımdan məktəbə hazır olmalıdır. Buraya uşaqda kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması da aiddir, çünki ƏİG uşaqlarda məhsuldar ünsiyyət qabiliyyəti məhdud olur. Ancaq oyun və interaktiv təlim metodları vasitəsi ilə prosesi korreksiya etmək mümkündür. Bu tip oyun və terapiyaların bir neçəsini sizə təqdim edirik.

İnkişafetdirici oyunlar. Bu, uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasına, kollektivdə öz yaşdları ilə münasibətlərinin yaxşılaşmasına istiqamətləndirilmiş xüsusi məşğələlər kompleksidir.

Kukloterapiya. Bu metod sosial həyatda tələb olunan bacarıqların (başqalarını dinləmək, kollektiv oyunda iştirak etmək, münaqişələrin həlli və s.) mənimsənilməsi məqsədilə qrup məşğələləri zamanı istifadə olunur.

LAYIH

Rəsm çəkmə və quraşdırma yazmaq və oxumaq üçün hazırlıq mərhələsi olub, əl əzələlərinin motorikasını inkişaf etdirir. Məhz kiçik motorikanın uşağın intellektual qabiliyyətlərini inkişafına təsir etdiyi məlumdur.

Psixoloji nağıl. Bu üsul hər bir uşaq üçün tanış olan bir yol-nağıl uydurulması əsasında həyata keçirilərək uşağın emosional vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətləndirilir.

Art-terapiya. (uşağın yaradıcı qabiliyyətlərinin aşkar edilməsi). Uşağın təbiətində olan yaradıcı keyfiyyətləri, bacarıqları inkişaf etdirən üsuldur.

Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarla iş zamanı istifadə olunan qeyri-ənənəvi metodlar isə aşağıdakılardır:

Atlarla müalicə – ippoterapiya (qədim yunan dilində ippos - at deməkdir). Atla gəzinti. Uşaqlarda hərəkəti reflekslərin inkişafına, çox böyük autizmin, əqli geriliyin aradan qaldırılmasına kömək göstərir.

Atın belində oturaraq yeriyərkən uşaq müvazinətini saxlamağı öyrənir, onda düzgün qamət formalaşır, əzələlər inkişaf edir. Atlarla terapiya üçün xüsusi şərt – atlar yəhərlənməməli və nəzarətçi olduqca diqqətli olmalıdır. At üzərində gəzinti zamanı bütün əzələlər işləyir, əzələ tonusu normallaşır. Atlarla ünsiyyət fiziki inkişafa müsbət təsir göstərməkdən əlavə, uşaqlarda psixososial sahəyə də təsir edir. Əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar ətrafdakılarla ünsiyyətdə çətinlik çəkirlər, özəlliklə qapalı olurlar və onları bu vəziyyətdən çıxarmaq olduqca çətin olur.

Yoqa – reabilitasiya üçün effektiv metodlardan biridir. Yoqa ilə məşğul olan uşaqlar güclü elastikliyə malik olurlar. Yoqa üçün lazım olan duruş, plastika onlar üçün problem deyil. Oynaqlardakı elastikliyə görə, yoqa mütəxəssisi onlara xüsusi ehtiyatla yanaşmalı, əzələ gücünün artırılmasına, hərəkətlərdə koordinasiyanın inkişafına, ayaqların gücünə diqqət yetirməlidir. Yoqa, diqqətin inkişafında, biliklərin mənimsənilməsində, saymağı öyrənməkdə tənəffüs əla vasitə ola bilər. Yoqa - terapiya nəticəsində əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar düzgün tənəffüs etməyi, diqqəti cəmləşdirməyi, öz bədənlərini hiss etməyi, məkanda özünü sərbəst hiss etməyi öyrənmiş olurlar.

Musiqi terapiyası. Musiqi ilə müalicədir. Musiqiyə heç kim biganə qala bilmir. Uşaqdan tutmuş böyüyə qədər, hamı musiqiyə reaksiya verir. Musiqi əhvalı – ruhiyyənin yüksəlməsinə, insanın dərin düşüncələrə dalmasını, arzu və istəklərin daha da qanadlanmasına səbəb olur. Bütün bunlar əqli cəhətdən geri qalan uşaqlarda da belədir. Böyüklər düzgün musiqi seçimi nəticəsində uşaqda inam hissini artırır, onun əhvalı – ruhiyyəsini yaxşılaşdırır bilirlər. Musiqi terapiyası sayəsində diqqət və hafizə inkişaf etdirilir, hərəkətlərin koordinyasiyası yaxşılaşdırılır. Hər bir uşaq fərqli musiqi seçməlidir. Bununla da aqressiyanın azalmasına, rahatlaşmağa və ya əksinə bəzi uşaqlarda ləngimə, hərəkət etməyə məcbur etməyə, oyunlarda rahatlıqla iştirak etməyə nail olmaq mümkündür.

Kanisterapiya – itlərlə müalicə deməkdir. Xüsusi təlim keçmiş itləri əqli cəhətdən geri qalan uşaqların ailələrinə verilir. Uşaqlarda qayğıkeşlik, ünsiyyət qurmaq vərdişlərini inkişaf etdirməyə istiqamətlənib.

Delfinoterapiya – delfinlər vasitəsilə müalicə üsuludur. Ultrasəs vasitəsilə orqanizmə təsir edən səslər və vibroakustik dalğalarla həmin uşaqlara təsir etmək olar. Delfinlər vasitəsilə döş qəfəsində masajla nail olmaq olar. Əgər uşaq dəniz heyvanı ilə rahatlıqla ünsiyyətə girə bilirsə, deməli psixososial sahəyə təsir uğurlu olmuşdur. Uşaqda bunun vasitəsilə motorikanı, sensor sahələri inkişaf etdirmək olar. Uşaqlar daha ünsiyyətçi, yaddaşları, diqqətləri, nitqləri inkişaf etmiş olur. Qeyd etmək lazımdır ki, əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar daha həssas olurlar. İnsana gec öyrəşdikləri kimi, ondan uzaqlaşmaları da çətin olur. Belə uşaqlar terapevtləri, psixoloqları, inkişaf metodistləri gənc olduqda məşğələlərə daha çox həvəslənirlər.

III. Uşağınızın məktəbə hazırlığı nədən başlamalıdır?

Təəssüf hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, bəzi valideynlər əlilliyi olan uşaqlarının məktəbə hazırlığı istiqamətində, ümumiyyətlə, heç bir addım atmırlar. Düşünürlər ki, belə

uşaqlar üçün məktəbəqədər təhsil, hazırlıq qrupları, inkişaf mərkəzləri yoxdur. «Mən axı uşağımı necə məktəbə hazırlaya bilərəm. Axı mən müəllim deyiləm. Qoy uşağın təhsili ilə məktəb məşğul olsun. Qeyd etmək istəyirəm ki, bu, tamamilə səhv yanaşmadır. Birincisi, uşağın ilk müəllimi valideyndir. Uşaq anadan olduğu gündən ona qulluq, gündəlik fəaliyyət zamanı görür və öyrənir. Valideyn və tərbiyə aldığı ailə onun üçün bir nümunədir. Müsbət və ya mənfi... Vətənimizin ən ucqar bölgələrində belə internetə və sosial şəbəkələrə çıxışı olduğu üçün uşaqlarınızın bir çox problemlərinin həlli və müasir inkişaf metodikaları barədə məlumat almaq mümkündür. İkincisi ailə məktəblə bərabər uşağın təhsili, inkişafı, gələcəyində maraqlı olmalı, müəllim və mütəxəssislərlə bərabər çalışmalıdır.

Uşağın məktəbə hazırlığı lazımi səviyyədə olmazsa, məktəbə adaptasiyasında, təlimdə uğur qazanmasında problemlər yaranır. Bəs uşağın məktəbə hazır olduğuna əmin olmaq üçün nələrə diqqət yetirməliyik?

Bunun üçün sizə bir neçə özünəməxsus maraqlı testlər təqdim edirik. Bu testlər sizə uşağınızın məktəbə hazırlıq səviyyəsini müəyyənləşdirməkdə kömək edər.

1. Uşağa heyvanlar haqqında bir nağıl danışın. Bu nağılda hər bir personaj məktəbə getdiyini nəyə görə bildirir. Məsələn, məktəbli dovşan deyir: "Mən məktəbə ona görə gedirəm ki, anam məni buna məcbur edir". Tülkü balası isə cavab verir: "Mən məktəbə ona görə gedirəm ki, oxumaq, yeni şeylər öyrənmək, tapşırıq yazmaq mənim xoşuma gəlir. Hətta məktəb olmasa idi, mən yenə də oxumağı, yazmağı öyrənərdim". Üçüncü qəhrəman deyir: "Mən məktəbə ona görə gedirəm ki, orada çoxlu uşaqlar var, onlarla oynamaq, danışib-gülmək olar".

Nağıldan sonra uşağınıza bu sualı verin: "Necə fikirləşirsən, nəyə görə məktəbə getmək lazımdır? Sən nə üçün məktəbə getmək istəyirsən?" Əgər uşaq sizə təxminən nağılın birinci və üçüncü qəhrəmanı kimi cavab verərsə, deməli, o, hələ məktəbə getməyə, təlim kimi mürəkkəb prosesə hazır deyil.

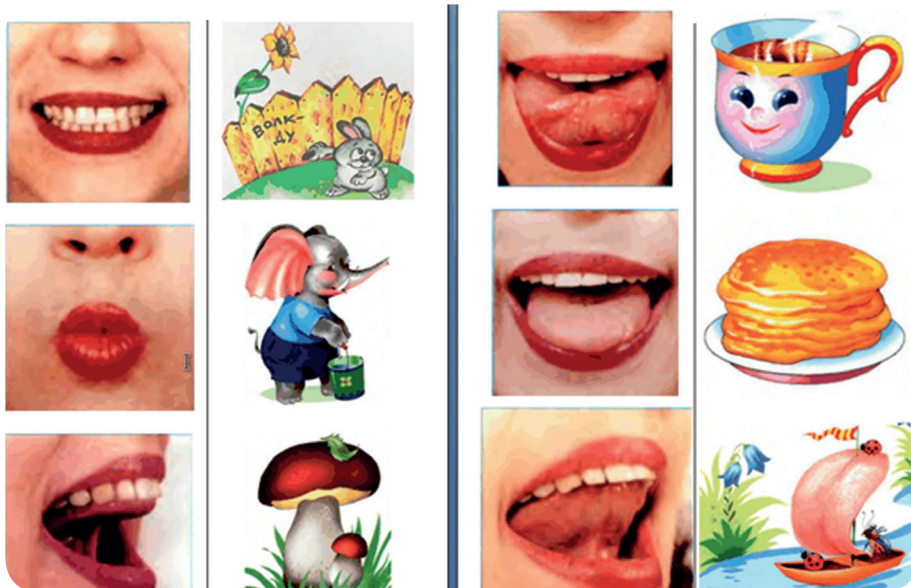
2. Uşağın məktəbə hazırlıq dərəcəsinin daha bir göstəricisi nitqin inkişafıdır. Uşaqdan ona oxuduğunuz kiçik (6-7 cümlə) hekayəni və ya baxdığı cizgi filminin məzmununu sizə danışmağını xahiş edin. Əgər uşaq sözləri çətinliklə uzlaşdırırsa, düzgün cümlə qura bilmirsə, süjet xəttini (başlanğıc, orta, son) məntiqi şəkildə izləyə bilmirsə, deməli, nitq inkişafı üzərində hələ çox çalışmaq lazımdır. Bu halda ən səmərəli üsul ucadan kitab oxumaqdır. Gündə yarım saatdan az olmayaraq uşağa nağıl və hekayələr oxuyun. Sonra isə oxuduğunuz mətnədən ona suallar verin. Bu zaman siz onun diqqət və yaddaşını məşq etdirib möhkəmləndirirsiniz.

3. Artikulyasiya gimnastikası isə səs probleminin aradan qaldırılmasında bizim ən yaxşı və ilkin köməkçimizdir. Bu xüsusi, məqsədyönlü hazırlanmış dil hərəkətləridir. Bu hərəkətlər dil əzələlərinin möhkəmlənməsinə, ümumi artikulyar aparatın (dodaq, dil, yanaq, çənə və s.) aktivləşməsinə kömək edir. Beləliklə, uşaq bu dil hərəkətlərini öyrənərək, dilini məşq etdirməklə onun üçün çətin olan səsləri tez bir zamanda tələffüz edə bilmək üçün dilini hazırlayır. Artikulyasiya gimnastikasını uşağa öyrətmək üçün aşağıdakıları bilmək vacibdir:

- Gimnastika hər gün 5-10 dəqiqə olmaqla, gün ərzində 2 dəfə yerinə yetirilməlidir.
- Bir gimnastik hərəkət bir neçə dəfə təkrar olunmalıdır.
- Gimnastika güzgü qarşısında yerinə yetirilməlidir.

- Bütün gimnastik hərəkətlər dili yormamaq və gərgin olmamaq şərtlə, düzgün və müstəqil yerinə yetirilməlidir.

Ev şəraitində uşağınızla aşağıda təklif etdiyimiz bəzi tapşırıqları yerinə yetirə bilərsiniz:

3. Uşaqla “Artıq sözü tap.” oyunu oynayın. Hər hansı bir sözü seçin. Məsələn, “nar” sözünü. Sözü bir neçə dəfə təkrar edin, sonra arada “nar” sözünün əvəzinə oxşar söz (“qar”) deyın:

nar, nar, nar, nar, nar, qar, nar.

Uşağa tapmaca verin: “Qoyun” sözü “q” hərfini itirsə, nə olar? “Qo” hecasını itirsə, hansı sözə çevriləcək?”

Əgər uşaq sözü asanlıqla hecalara bölürsə, deməli, fonematik eşitmə hissi inkişaf edib. Bu isə məktəbdə oxumaq üçün vacib şərtidir. Əks halda, uşaq ana dilini (xüsusilə orfoqrafiyanı) öyrənməkdə çətinlik çəkəcək.

4. Uşağın məntiqinin nə dərəcədə inkişaf etməsi də əhəmiyyət kəsb edir. Aşağıdakı cümlələri bitirməyi uşaqdan xahiş edin: “Qışda paltarsız küçəyə çıxsan...”, “Yağış yağıb, ona görə də...”.

5. “Dördüncü artıqdır.” oyununda uşağa 4 sözdən ibarət sıralar təklif edin. Hər bir sırada uşaq artıq olan bir sözü tapmalıdır. Məsələn: *stol, stul, divan, pəncərə*.

Söz-məntiq dərketməsi 6-7 yaşlarında formalaşmağa başlayır. Yuxarıdakı tapşırıqları yerinə yetirərkən uşaq yalnız 1-2 səhvə yol verərsə, deməli, onda bu proses normal gedir. Səhvlər daha çox olarsa, uşaqla məşqləri davam etdirmək zəruridir.

6. Kiçik motorika, yəni əllərin kiçik əzələlərini inkişaf etdirmək uşağın inkişafı üçün çox vacibdir. Plastilindən fiqurlar düzəldilməsi, kağızdan müxtəlif applikasiyaların kəsilməsi kiçik motorikanı yaxşı inkişaf etdirir. Məktəbə hazır olan uşaq çox asanlıqla qayçı ilə kağızdan müxtəlif fiqurlar (həndəsi fiqurlar olsa, daha yaxşı olar) kəsərək kağıza yapışdırır, dama-dama dəftərdə çəkilən və həndəsi fiqurlardan ibarət olan naxışları təkrar edə bilər, kağız üzərində müxtəlif uzunluqda olan xətlər və sadə şəkillər çəkir, şəkilləri rəngləyir, plastilindən sadə fiqurlar düzəldir və nəhayət qələmi düzgün tutaraq yazır.

Əgər bu tapşırıqları yerinə yetirmək uşaq üçün çətin olarsa, demək, onun əlinin kiçik əzələlərini müvafiq idman məşğələləri ilə inkişaf etdirmək lazımdır. Nəyə görə bu, vacib hesab olunur? Məsələ ondadır ki, insanın baş beyində nitq qabiliyyətinə və əl barmaqlarının hərəkətinə cavabdeh olan mərkəzlər bir-birinə çox yaxın yerləşmişdir. Beləliklə, biz kiçik motorikanı stimullaşdırarkən, beyində nitq qabiliyyətini inkişaf etdirən mərkəzi də aktivləşdiririk.

Beləliklə, 1-ci sinfə gedən uşaqlar nəyi bacarmalıdırlar?

1. Yaddaş, diqqət, düşüncə. Şəkillərdə olan səhvləri və uyğunsuzluqları tapmaq; 6-8 şəkli ardıcılıqla düzmək; verilmiş şəkildə olan 5-6 əşyanı yadda saxlamaq; əşyaların düzülüşündə olan qanunauyğunluğu aşkar etmək; iki əşya və ya rəsm arasında olan oxşarlıqları və fərqləri tapmaq; verilmiş əşyalar arasında artıq olanı tapmaq və nə üçün artıq hesab olunduğunu izah etmək; bütün rənglərin adını düzgün demək və onları ayırd etmək; təbiət hadisələrini fərqləndirə bilmək; ilin fəsilələrinin ardıcılığını və həftənin günlərini, günün hissələrini (səhər, günorta, axşam) düzgün müəyyən etmək; “dünən”, “sırağagün”, “bu gün”, “sabah”, “birisigün” sözlərinin mənasını bilmək; “Bizim planet necə adlanır? (yaşadığı şəhərin adı, Vətənimizin paytaxtı) və s. kimi suallara cavab vermək və s.

2. Nitq inkişafı. Ətrafdakı əşyaların adını demək, insanların və heyvanların hərəkətləri haqqında danışmaq; “mebel”, “oyuncaqlar”, “nəqliyyat”, “qida məhsulları”, “meyvələr”, “tərəvəzlər”, “paltar”, “musiqi alətləri” və s. ümumiləşdirici sözlərin mənasını bilmək; əşyaları əlamətlərinə görə (*dondurma - soyuq, ağ, şirin*) tanımaq, əşyanın əlamətlərini müstəqil şəkildə sadalamaq; bir-birinə mənaca yaxın və əks olan sözləri (*dayaz-dərin*) tapmaq; *içərisində, üstündə, altında, arxasında, arasında, önündə, yanında* və s. sözlərin mənasını bilmək; müxtəlif peşələrin, bayramların adlarını bilmək; suallara cavab vermək və düzgün sual vermək; bir neçə şeir bilmək, tapmacaların cavabını tapmaq; verilmiş şəkllə baxıb 6-7 cümlə ilə onun haqqında danışmaq; danışılan əhvalatın sonunu özündən uydurmaq; sözdə olan ilk və son səsləri tapmaq; hərfin səsdən fərqi bilmək; iki və daha artıq hecadan ibarət olan sözləri oxumaq və onların mənasını bilmək; sözləri hecalara bölmək; cümlələri və kiçik mətnləri oxumaq; oxuduğunun mənasını anlamaq; hərflərlə və hecalarla oxumağı bacarmaq.

IV. Öyrənmə çətinlikləri

Hər bir uşağın özünəməxsus qavrama qabiliyyətləri var və uşaqların məlumatı mənimsəmə sürəti müxtəlif yaş dövrlərində fərqlidir.

Adətən uşaqlar rəqəmlər və hərflərlə tanış olduqları zaman öyrənmədə çətinliklər yaşayırlar. Bu, müəllimlər və valideynlər tərəfindən də qeyd olunur. “Xüsusi öyrənmə çətinliyi” adını alan bu vəziyyət olduqca mürəkkəb prosesdir. Bu çətinlik onların məktəb həvəsinə mane olur və öyrənmə əsnasında uşaqların məlumat alma bacarığının zəifləməsinə səbəb ola bilər.

Öyrənmə çətinliyi özünü bu şəkildə göstərir:

- hər hansı bir sözü yanlış və ya yavaş sürətlə oxumaq;
- oxunulan hər hansı söz, cümləni anlamaqda çətinlik, (yəni uşaq mətni düzgün oxuya bilər, lakin aradakı məlumatları anlaya bilməz, anlamadan oxuyub üstündən keçər) çəkmək;
- hərf-hərf oxuma və yazma çətinlikləri, hərfləri yaddan çıxararaq oxuma və yazma problemi yaşamaq;
- imla yazmaqda və dil qaydalarını istifadə etməkdə çətinlik çəkmək;
- riyazi biliklərdə məlumat azlığı, rəqəmləri tanıma, onları doğru düzgün çətinliyi.

Uşaqların bir çoxu çox erkən yaşda hər hansı bir məlumatı tez qəbul edərək öyrənir, bəziləri isə çox gec qəbul edir. Bu çətinliyin qarşısı nə qədər tez alınarsa, uşağın problemi o qədər tez həll olunur.

Öyrənmə çətinliyi, əsasən, məktəb yaşlı uşaqlarda rast gəlinən və səbəbi məktəbdən əvvəlki dövrə gedib çıxan bir xəstəlikdir. Normal inkişaf səviyyəsinə baxmayaraq, uşaqlar oxumaqda, riyazi məsələləri həll etməkdə çətinlik çəkirlər.

Öyrənmədə çətinlik 3 hissədən ibarətdir: oxuda çətinlik (disleksi), riyazi çətinlik (diskalkuli) və yazıda çətinlik (disqrafi). Ailələr uşaqların davamlı olaraq dərstdə uğursuzluqlara məruz qalmaları səbəbi ilə mütəxəssisə müraciət etməklə diaqnostik nəticələr əldə edirlər. Öyrənmədə çətinlik çəkən uşaqların ruhi və fiziki sağlamlıqlarında problem olduğu düşünülür. Çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün özəl təhsil təklif edilir. Ailə, müəllim və mütəxəssis üçlüyünün yaratdığı iş birliyi uşaqların həm sosial, həm də mənəvi həyatlarında uğur əldə etmələrinə köməkçi olur.

Öyrənmədə çətinlik çəkən uşaqlarda akademik uğursuzluqla yanaşı, sosial və duyğusal çətinliklər də ortaya çıxır. Oxuma, yazma, riyazi məsələlərdə çətinlik çəkən uşaqların sinifdə, dostlar arasında özünəinam hissi azalır. Bunun nəticəsində dərslər oxumaqdan imtina, tez yorulma, dostlarından uzaqlaşma kimi davranışlar ortaya çıxır.

Təbii ki, öyrənmə problemləri olan uşaqlar sadəcə uğursuzluqları ilə seçilmirlər. Onlar bir o qədər də yaradıcıdırlar və hər şeylə maraqlanırlar. Bir də görürsünüz ki, yeni aldığınız cihazı istifadə qaydaları kitabına baxmadan öyrənir, yaxud da çətin həll olunan riyazi məsələyə vaxt itirmədən cavab tapırlar.

Öyrənmə çətinliyi yaşayın uşaqlarla işləyərkən diqqət edilməsi vacib olan məsələlər aşağıdakılardır:

Belə uşaqlarla çalışanlar onlara başa salmalıdırlar ki, onların zəka ilə bağlı problemləri yoxdur. Sadəcə fərqli şəkildə öyrənirlər, öyrənmələri üçün uzun zaman ayırmaq və çalışmaq lazımdır. Buna görə belə uşaqlarla işləmək üçün səbrli, təmkinli və səmimi olmaq, onları cəsarətləndirmək lazımdır.

Öyrənmə problemi yaşayan şagirdlərin davamlı, müntəzəm mühitə ehtiyacı var. Buna üçün bir siyahı tərtib edin. Nə edəcəyini unudan və ya bilməyən uşaqlar üçün bu siyahı çox faydalı olacaq. Onların xatırlatmağa, təkrarlamağa və yönləndirilməyə ehtiyacı var.

Bu siyahı oxumaq, istirahət etmək, vaxtın planlaşdırılması, dərslər hazırlığı və istirahət üçün onların zaman ayırmalarına köməkçi olacaq. Xatırlamaları üçün onlara replikalar, kodlar, qafiyələr, qruplaşdırmalar, yaddaşın inkişafına yardımçı olacaq vasitələr verin.

Təlimatlarınızı sadələşdirin. Sadə cümlələri qavramaq daha asandır. Böyük tapşırıqları kiçik və sadə hissələrə bölün. Böyük tapşırıqlar uşaqların "Mən bunu yerinə yetirməyi heç vaxt bacarmam" demələrinə səbəb olur. Halbuki bu işi asanlıqla bacara bilər.

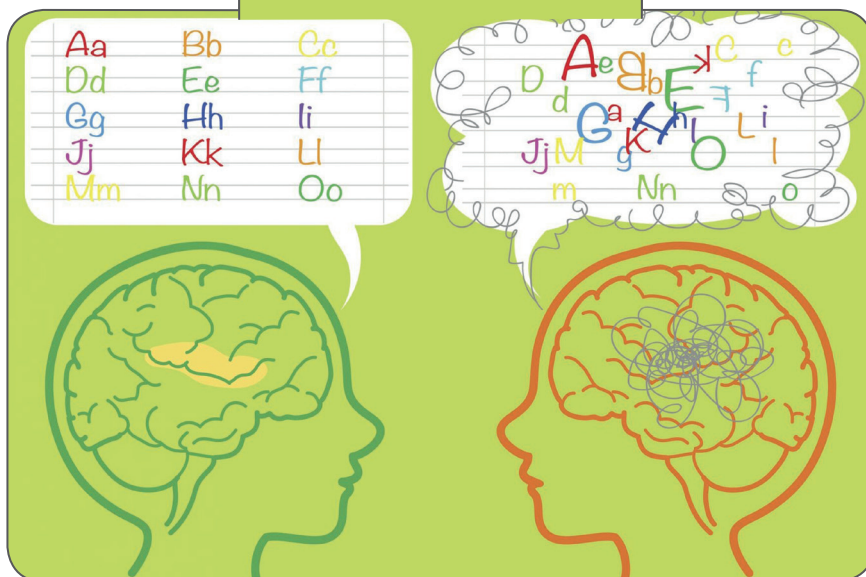
Belə uşaqlarla mütəxəssis-ailə-müəllim iş birliyi təşkil edilməli, müntəzəm görüşlər keçirilməlidir. Sadəcə problem olduğu zaman deyil, adi vaxtlarda da görüşmək lazımdır. Hər zaman uşağın uğurlarını görmək və tərifləmək mütləqdir. Belə uşaqlar o qədər çox uğursuzluq gərginliyi yaşayırlar ki, sizin verəcəyiniz hər xoş cavaba, tərifə ehtiyacları var.

Bütün bunları etməkdə məqsəd uşaqlarda özünəinam və ətrafdakılara lazımlılıq düşüncəsi yaratmaq, onların cəmiyyətə uyğunlaşmalarını təmin etməkdir.

Disleksiya, disqrafiya nədir və bu problemləri necə aradan qaldıra bilərik?

LAYIH

DİSLEKSIYA NƏDİR?

Disleksiya - yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, öyrənmədə rast gəlinən çətinliklərin bir növüdür. *Eynşteyn, Motsart, Bethoven, Leonardo da Vinçi* kimi bir çox dahlərin də yaşadığı bu problem oxumağa mənfi təsir etdiyi üçün ibtidai təhsil zamanı gözə çarpır. Bu problem uşağın özünəinam hissini itirməsinə də səbəb ola bilər. “Disleksiya” yunan sözü olub, “dis”-pozulma, “leksya”- sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib.

Disleksiya - insanın normal və ya üstün zəka səviyyəsində olmasına baxmayaraq oxuma-yazmada problem yaşamasına səbəb olan öyrənmə pozulmasıdır. Ümumiyyətlə oxuma pozğunluğu şəklində özünü göstərən disleksiya problemi diqqət və yaddaşa da təsir edir. Disleksiya uşaqlar oxumaqda və yazmaqda çətinlik çəkdiyi üçün öyrənmə səviyyəsində yoldaşlarından, yaşıdlarından geridə qalırlar.

Disleksiya ilə bağlı olaraq uşaqlarda psixoloji problemlərin də ortaya çıxması mümkündür. Disleksiya problemlili uşaqlar incə düşüncəli və həssas olduqları üçün məktəbdəki yaşıdları tərəfindən mənfi münasibətə məruz qaldıqları zaman daxilən çox stress keçirirlər.

Uşağın valideynləri və ya müəllimləri disleksiya haqqında məlumatlı olmadıqları üçün uşağı günahlandırırlar. “İstəsən edərsən, tənəllik edirsən, diqqət vermirsən, vecinə deyil” kimi günahlandırıcı ifadələr uşaqlarda qalıcı xəsarətə yol açır. Buna görə də uşaq üzərində məsuliyyət daşıyan hər kəs “Disleksiya nə deməkdir? Oxumaqda çətinliklərini çəkməni necə aradan qaldırmaq olar? Disleksiya problemi olan uşağa necə yardım etmək olar” kimi sualların cavablarını araşdırıb tapmalıdır.

Disleksiya diaqnozunun qoyula bilməsi üçün bir uşağın oxuma və yazma qabiliyyəti normadan çox aşağı olmalıdır. Bunu faizlə ifadə etsək bu uşaqlar 100-dən 16-dan az oxuma – yazma qabiliyyətinə malik olurlar.

Disleksiya göstəriciləri aşağıdakılardır.

1. Oxuma pozulması, başqa sözlə, oxuma çətinliyi nədir? Sözləri tərsinə oxuma, adlama, buraxma, hecaları qarışdırma, məhdud oxuma sürəti kimi göstəricilər oxuma çətinliklərinə aiddir.

2. Yazı pozulması (disqrafiya). Yazı yazarkən hərfləri tərs yazmaq, bəzi hərfləri və rəqəmləri qarışdırmaq kimi xüsusiyyətlərlə özünü göstərir, məsələn, E hərfini tərsinə yazaraq 3 rəqəmini ifadə edə bilirlər. Xüsusilə də b və d hərflərini, nöqtəli və nöqtəsiz hərfləri qarışdırma bilirlər.

3. Öyrənmə pozğunluğu-öyrənmə çətinliyi. Sadə tapşırıqları yerinə yetirməkdə çətinlik çəkirlər, məsələn, sağ-solu səhv sala bilər, ayaqqabılarını tərs geyinə bilirlər. Bunlar uşağın yaşıdlarından geri qalmasına səbəb olur.

4. Anlama pozulması, diqqətlə də əlaqəlidir. Disleksiya uşaqlar uzun müddət diqqətlərini mərkəzləşdirə bilmirlər. Rəsm, musiqi, riyaziyyat kimi elm sahələrində sizi təəccübləndirə biləcək qabiliyyətə malik olan bu uşaqlar, xüsusi istedadla malik ola bilirlər. Bu vəziyyət sizi çaşdırmasın və "İstəsə, bacara bilər" kimi yanlış düşüncələrə sövq etməsin. Əslində oxuma pozulması zəka ilə əlaqəli deyil. Disleksiya uşaqlar beyinin sol ön bölümünün müəyyən bir hissəsini istifadə etməkdə çətinlik çəkdiyi üçün onların "istəmələri" kifayət deyil.

Bir uşağa disleksiya diaqnozu qoyularkən zəka, ağıl səviyyəsində heç bir problem olmamalıdır. Yəni digər sahələrdə yaşıdları kimi və ya yaşıdlarından daha bacarıqlı olduğu halda dil (oxuma, yazma, danışma) problemləri yaşayan uşaqlara disleksiya diaqnozu qoyula bilər. Uşağım disleksiya varmı? deyər, fikirləşən valideynlər ilk olaraq bu sahədə mütəxəssis olan uşaq psixoloqlarına müraciət etməlidirlər.

Bəs disleksiya problemi olan uşaqlara necə kömək edə bilərik?

1. Səbrli olun. Uşağınız və ya şagirdiniz oxumaqda və yazmaqda çətinlik çəkirsə, səbrli olun, ona olan diqqət və qayğınızı azaltmayın. Mətnləri səsli oxumasını xahiş edin. Səsli oxu zamanı həm uşaq, həm də siz harada səhvlər edildiyini görə və onları aradan qaldıra bilərsiniz. Səsli oxu disleksiya üçün çox yaxşı bir məşqdır.

2. Disleksiya uşaqların həvəsləndirmələrə çox ehtiyacları var.

Öyrənmədə çətinlik çəkən uşaqların özünəinam hisslərinin zəifləməsi üçün onları tez-tez rəğbətəndirmək lazımdır. Hər nailiyyətini təbrik edin və onunla qürur duyduğunuz ifadə edin. Bu davranış uşağın daha çox çalışmaq istəyini artıracaq.

3. Onları oyunlarda dəstəkləyin.

Disleksiya problemi olan uşaqlar oyunları çox sevirlər. Belə ki, doğru seçilmiş oyunlar disleksiya problemini aradan qaldırmaq üçün edilən məşqlərə bərabərdir. Bu oyunlar və ləvazimatlar pedaqoji yönümlü olmalıdır.

4. Disleksiya uşaqları əsla başqaları ilə müqayisə etməyin.

Bu sadəcə disleksiya olan uşaqlar üçün deyil, bütün uşaqlar üçün keçərlidir. Uşaqlarınızı başqa uşaqlarla müqayisə etməyin və öyrənmə çətinliyi olan uşaqların bu mövzuda daha həssas olduqlarını biləcəyini unutmayın.

5. Məktəblə mütəmadi əlaqədə olun.

Sadəcə sizin diqqətli davranmanız kifayət etməyə bilər. Məktəb müdiriyyəti və müəllimlərlə də görüşərək, disleksiya problemi olan uşaqla necə davranılması ilə bağlı məlumatları onlarla da bölüşün.

6. Bu uşaqların istedadına diqqət edin.

Disleksiya uşaqlar xüsusi istedadla malik ola bilərlər. Onları kəşf etməyə çalışın. Uşağın bu və ya digər istedadının olması onu həvəsləndirəcək və özünəinam hissi artacaq.

7. Bu uşaqlara düzgün yanaşma yollarından biri də motivasiya, izləmə və təqdirdir.

Uşağınıza müxtəlif tapşırıqlar verin. Ona inandığınızı söyləyin və verdiyiniz tapşırığı izləyin. Yerinə yetirdiyi işlər üçün onu rəğbətləndirin. Disleksiya uşaqların diqqətini mərkəzləşdirmə müddəti də çox qısa olur. Uşağınızın yazı masasında diqqəti yayındıran əşyaların olmamasına nəzarət edin. Otağının dağınıq deyil, təmiz və səliqəli olmasına diqqət edin.

8. Dərs hazırlayarkən öyrənməni əyləncəli hala gətirin.

Az əvvəl oyunlardan bəhs etmişdik. Ev tapşırığı, kitab oxuma kimi işləri də mümkün qədər oyuna çevirməyə çalışın. Məsələn, uşaq ev tapşırığını yerinə yetirərkən siz də yanında oturub, şeylər cızma-qara edə bilərsiniz. "Gəl birlikdə ev tapşırıqlarını yerinə yetirək" deyə bilər, növbə ilə oxuyub-yaza bilərsiniz.

9. Sevginizin onun bacarıb-bacarmaması ilə əlaqəli olmadığını göstərin.

Disleksiya uşaqların, yuxarıda bəhs etdiyimiz kimi, bir çox sahələrdə çətinliklərlə qarşılaşa biləcəklərinə diqqət etməliyik. Sevgi çox böyük və uşağa olan sevginizi hər fürsətdə nümayiş etdirin. Bacara bilmədikdə sıxılmayın və ona olan sevginizin, bir işi bacarıb-bacarmamaqla əlaqəli olmadığını hiss etdirin.

Disleksiya problemi yaşayan uşaqların valideynlərini ən çox maraqlandıran «Disleksiya necə müalicə olunur?» sualıdır.

Disleksiyanın hələ ki, müəyyən edilmiş, dəqiq bir müalicəsi yoxdur. Oxuma və öyrənmə pozulmaları yaş artdıqca azalır, amma tam düzəlməyə də bilər. Belə ki, yavaş oxuma və bəzi yazı səhvləri qalıcı ola bilər.

Disqrafiya qarmaqarışıq yazıdan daha geniş mənalı bir termindir.

LAYİH

Disqrafiya nədir?

- bitişmiş sözlər və cümlələr;
- nizamsızlıq;
- əyri yazılmış sətirlər;
- yazı vasitələrini tutmaqda çətinlik;
- əksər hallarda nəyisə pozarkən kağızda çoxlu dəşiklər;
- əziyyətli yazı prosesi;
- qısaldılmış cümlələr.

Disqrafiya həm psixi fəaliyyət, həm də yazı tapşırıqlarına təsir edən öyrənmə pozulmasıdır. Psixoloqlar bunu “fikrin yazıda ifadə zəifliyi” adlandırırlar. Bu hal düşünmə və motorikaya təsir göstərir, şagirdin düşüncələrini sözlərlə ifadə edib, kağıza köçürməsində çətinlik yaradır. Əksər məktəb tapşırıqları bu və ya digər formada yazı işinin vacibliyinə əsaslandığından, disqrafiya öyrənmə prosesində problemlər yaradır. Dünya əhalisinin 20%-də disqrafiya probleminin olduğu ehtimal edilir.

Disqrafiya kiçik motor bacarıqları ilə əlaqəli olduğuna görə belə uşaqlar ayaqqabının bağını bağlamaq, qayçıdan istifadə etmək və s. kimi işləri görməkdə çətinlik çəkirlər. Fikri cəmləşdirə bilməmək o deməkdir ki, onların sistemləşdirmə problemləri var, yaxud danışarkən rəhbəri itirirlər. Sosial-emosional sferada, həqiqətdən uzaq olsa da, elə düşünə bilirlər ki, bu uşaqlar “tənbəl”, yaxud “küt”dürlər.

Disqrafiyadan əziyyət çəkən şagirdlərə dəstək. Sizə elə gəlir ki, sinfinizdə disqrafiyası olan uşaq var? Əvvəlcə, istənilən öyrənmə pozulmasında olduğu kimi, onları müəyyən etməyə çalışın, belə halda fərdiləşdirilmiş təhsil müəyyən planından istifadə faydalıdır. Yazı elə bir bacarıqdır ki, bu problemlə erkən müdaxilə şagirdin müvəffəqiyyət qazanması üçün ən yaxşı yoldur. Mütəxəssis şagirdiniz üçün doğru tövsiyələri müəyyənləşdirməyə kömək edə bilər. Aşağıda istifadə üçün bəzi ümumi strategiyalar qeyd olunur.

• Şablonlardan uzaqlaşın. Disqrafiyalı uşaqlar üçün yazmağı öyrənmək çox ağır prosesdir. Yazı yazmağın vacib olduğu ibtidai siniflərdə dərs deyirsinizsə, bir sıra yaradıcı

metodlar tətbiq etməlisiniz. Müxtəlif yazı ləvazimatları və kağız növlərini (xüsusilə, kiçik damalara bölünmüş qrafik kağız daha faydalı ola bilər) sınaqdan keçirin və onları evdə əlavə təmrinlər etməyə təşviq edin. Tədqiqatlar göstərir ki, ciddi səy və çalışmaq əl yazısı xeyli yaxşılaşa bilər, halbuki həmin uşaqlar üçün bu proses heç vaxt asan olmayıb.

- Yazılı tapşırıqlarının sayını nizamlayın. Disqrafiyadan əziyyət çəkən uşaqların məlumatı dərk etdiyini, lakin onu yazıya çevirməkdə problemləri olduğunu nəzərə alaraq, onların biliyini qiymətləndirmək üçün yazılı tapşırıqlarının ən yaxşı vasitə olub-olmadığı barədə düşünün. Mümkün olduqca, onlara tapşırıqları şifahi yerinə yetirmək üçün imkan yaradın. Materialın surətini uşaqlara əvvəlcədən verin, yaxud siz danışarkən səs yazma cihazından istifadə etmələrinə icazə verin.

- Əlavə vaxt verin. Əksər öyrənmə pozulmalarında olduğu kimi, burada da bəzən uşaqların sadəcə əlavə vaxta ehtiyacları olur. Onların tapşırıqda daha tez başlamalarına, gec qurtarmalarına və hətta özlərinə uyğun, rahat bir şəraitdə yekunlaşdırmaq üçün evdə başa çatdırmalarına icazə verin.

- Qrammatika və orfoqrafiya təlimində diqqətli olun. Şagirddən tələb etdiyiniz biliyi qiymətləndirdiyinizdən əmin olun. Əgər verilmiş tapşırıqda qrammatika və orfoqrafiya xüsusilə vacib deyilsə, şagirdin yazısını bu səhvlərə görə qiymətləndirməyin.

- Yaxşı inşa yazmağın yollarını öyrədin. Bu, sinifdə hər kəsin faydalana biləcəyi bir mövzudur. Bütün şagirdlərə plan qurmaq və inşa yazmağın (uzun və ya qısalığından asılı olmayaraq) düzgün yollarını öyrədin. Bu tapşırıqlar disqrafiyadan əziyyət çəkənlər üçün xüsusilə çətinidir. Odur ki, onların bu mərhələləri tam başa düşdüyünü dəqiqləşdirin.

- Bəs kompüterdə yazmaq? Tapşırıqları əl yazısı əvəzinə kompüterdə yazmaq səliqəsiz yazanlara kömək edə bilər, lakin klaviatura ilə işləmək də inkişaf etmiş kiçik motorika tələb edir. Əvvəldə dediyimiz kimi, disqrafiya yalnız qarışıq əl yazısı deyil. Beləliklə, klaviaturada yazmaq bəzi uşaqlara rahatlıq gətirə bilər, ancaq bu, məsələnin ideal həll yolu deyil. Heç olmasa xəstəxanada məlumat vərəqini doldurmaq, yaxud yapışqanlı kağızda bir xatırlatma yazmaq üçün hər kəs ilkin yazı bacarıqlarına malik olmalıdır.

V. Yazılı və şifahi nitqin inkişafı

Nitq oxu, dinləmə, danışma, yazı bacarıqlarından ibarətdir. Bu bacarıqlardan birinin olmaması və ya zəif inkişaf etməsi uşağın ümumi nitq qabiliyyətinin geri qalması kimi qiymətləndirilir. Gəlin analiz edək: Nitqin hər hansı sahəsi hansı səbəbdən inkişafdan qala bilər?

Bu gün ibtidai sinif şagirdlərində yazılı və şifahi nitqin pozulmaları ən aktual problemlərdən biridir. Belə ki, bu iki proses ibtidai təhsil prosesindən başlayaraq uşaqların gələcəkdə bilik almaq vasitəsinə çevrilir.

Oxu

Oxu uşağın təfəkkür və nitqinin inkişafına, lüğət ehtiyatının zənginləşməsinə, məntiqinin inkişafına kömək edir və onu məktəbə hazırlayır.

Uşağı inkişaf etdirmək istəyən valideynlər nəyin bahasına olursa-olsun, məktəbəqədər dövrdə ona oxumağı öyrətmək istəyirlər. Sual yaranır: Əgər oxumağı ibtidai siniflərdə öyrədirlərsə, bu nə üçün lazımdır? Ancaq fikrindən dönməyən ata və analar cavab tapırlar: «Ona görə ki, uşaq onu maraqlandıran kitabları oxuya bilsin».

Uşağa oxumağı öyrətmək ilk baxışdan o qədər də sadə bir iş deyil. Təmkinlə hərəkət etmək, onun üçün nəyin maraqlı və nəyin maraqsız olduğunu bilmək lazımdır. Başqa ciddi səbəblər də ola bilər. Oxumaq uşağın təfəkkür, təxəyyül və məntiqini tələffüzünü inkişaf etdirir, lüğət ehtiyatını artırır və məktəbə hazırlayır.

Bəs uşaq necə? O, oxumağa hazır mıdır?

Adətən oxumağı uşaq sözləri səslərdən ayırmağı bacaranda, 3-4 yaşlarında öyrətməyə başlayırlar. Əgər uşaq hələ təhtəlsüür səviyyəsində sözlərin səslərdən ibarət olduğunu başa düşmürsə, deməli, oxumağı öyrətməyə başlamaq hələ tezdir. Eşitmə qavramasına görə ən çətin səslər r, l, y səsi, fişiltılı s, z və onların yumşaq formaları və həmçinin fişiltılı ş, j, ç hərfləridir. Ona görə də oxumağa başlamamışdan əvvəl tələffüzünü formalaşdırmaq lazımdır.

Bunu necə etmək olar? Əlbəttə ki, oyunlar vasitəsilə. Məsələn, uşağın soruşsun ki, yarpaqlar necə xışıldayır, külək necə viyıldayır və s. Beləliklə, siz «ş» səsinin öyrədə biləcəksiniz. Adı «ş» hərfi ilə başlayan oyuncaqlarla oynayın. Uşaqların təqlidi səsləri inək kimi movuldamaq, miyoldamaq, hürmək, mırıldamaq və s. tələffüz etmək çox xoşlarına gəlir. Ona görə də müxtəlif heyvan şəkillərini göstərin və mütləq izah edin. Nitq aparatının

formalaşmasına yönəldilmiş bir çox oyunlar vardır. Məsələn, siz sözü deyirsiniz, uşaq da həmin hərflə və ya əvvəlki sözün son hərfi ilə başlayan sözlə cavab verir.

Başqa bir oyun da təklif etmək olar. Üç oyuncaq maşın və ya fincanı bir-birindən bir az aralı qoyun və deyin ki, hər bir maşında bir səs var və onların hamısı eyni sözü daşıyırlar. Birinci maşını götürün və yavaş-yavaş digər maşına tərəf hərəkət etdirin və S-S-S deyin. İkinci maşına çataraq, Ü-Ü-Ü deyin. Üçüncü maşına çatanda D-D-D səsinə tələffüz edin. Ondan soruşun ki, maşınlar hansı səsi aparırlar? Uşaq həmin sözü tapıb deyir SÜD. Oyun arası öyrəndiyiniz səslərə aid tapmacalar, nağıldan hissələr, şeirlər oxuyun – beləliklə yavaş-yavaş uşaqda səslər haqqında təsəvvür yaranır.

Köhnə, sınaqdan çıxmış yoxsa yeni, lakin effektiv metodlar? Hansını seçmək lazımdır?

Oxumaq üçün lazım olan məsləhətlərin, qaydaların və metodların sayı o qədər çoxdur ki, sanki, nə qədər insan var, o qədər də fikir var. Kitab rəfləri məktəbəqədər ədəbiyyatla doludur, valideynlərin isə nə seçəcəklərini bilmirlər.

Əslində uşağı oxumağa həvəsləndirmək çox çətindir və hər hansı bir yanlış addım bütün oxumaq həvəsini heçə endirə bilər. Əsas məsələ budur ki, uşaq bu işi həvəslə etsin və onu məcbur etmək olmaz.

Bəzi mütəxəssislər məsləhət görürlər ki, uşağa birbaşa oxumağı öyrətmək lazımdır və ayrı-ayrı hərflərə vaxt sərf etmək lazım deyil. Bu metodda açıq hecalardan başlayıb, tədricən qapalı hecalara keçilir. Bu sistemin bir mənfi cəhəti odur ki, bütün sözlər asan oxunmur. O ki, qaldı digər metodlara, N. A. Zaytsevin (1939) məşhur kubiklər metodunu, Qlen Domanın (1919-2013) və Mariya Montessorinin (1870-1952) metodlarını yada salmaq yerinə düşərdi.

Mariya Montessorinin metodu

Bu metodun əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, oxunun bütün tədrisi prosesi sırf oyunlar üzərində qurulur. Təəccüblü olan nədir: uşaqlar əvvəlcə «yazmağı» öyrənirlər, onlar qabarmış hərfləri (Yazılı hərfləri deyil!) əlləri ilə hiss edirlər sonra isə oxumağa başlayırlar.

Burada əsas ideya uşaqlarda oxumağa maraq hissi yaratmaqdır. Uşağı daima təhrik etmək lazımdır ki, o, kitaba baxsın. Məsələn, uşaqla kitab səhifələrində «gizlənpaç» oynamaq: «Baxın, «A» hərfi itib. Gəlin onu axtaraq, tapaql!». Siz görəcəksiniz ki, sizin uşağınız necə şövqlə kitabın axıncı səhifəsində bu hərfi tapacaqdır.

«Birlikdə yerdə dostluq edək» oyununda bütün hərflər dostdurlar. Onlar bir-birinin yanına qaçırlar və bu zaman sözlər yaranır, yəni uşağın lüğət ehtiyatı artır. Çap olunan mətnlərdə isə tanış hecanın axtarışı görmə yaddaşı ilə məşq etdirilir. Bu metodun müəllifi bildirir ki, tədricən hecalara vizual vərdişin yaranması avtomatik olaraq hərflərin hecalarda birləşdirilməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Uşaq hərfləri və hecaları tanıyandan sonra sözləri oxumağa başlamaq olar. M. Montessori məsləhət görürdü ki, uşağınızın sevimli kitabını oxuyan zaman ən maraqlı yerdə oxunu dayandıraraq, deyin ki, vacib işiniz çıxıb. Bu vaxt, uşaq özü kitaba can atacaqdır ki, hekayənin necə sona çatdığını öyrənsin. Günlərin bir günü görəcəksiniz ki, sizin körpəniz müstəqil halda oxumağa başlayıb.

Qlen Domanın metodu

Q. Domanın bütün elmi əsərlərində əsas ideya uşağın ibtidai inkişafıdır. Metodun əsas ideyası çox sadədir: uşaq sözləri bütöv vizual şəkildə yadda saxlayır. Tam mənası ilə anadan olan gündən başlayaraq gündə üç dəfə ona bir neçə saniyə ərzində karton kağız üzərində iri hərflərlə yazılmış sözlər göstərilir. Bu işi davamlı etmək lazımdır: əvvəlcə uşağa yaxın olan sözlər – ana, ata, onu əhatə edən əşyaların adları, bədən üzvləri və rənglər nümayiş etdirilir.

Bu zaman eyni sözün iki dəfə nümayiş etdirilməsi və köhnə sözlərin nümayişi məsləhət görülmür. Belə ki, müəllifin sözlərinə görə, əks halda bu üsul uşağı bezdirə bilər. Nəticədə ayrı-ayrı sözlər söz birləşmələri və sadə cümlələrlə əvəz olunacaqdır. Ehtimal olunur ki, uşaq sözü bütöv yadda saxlayır və müəyyən vaxtdan sonra kəmiyyət keyfiyyətə çevrilir – o, nəinki kartlarda ona tanış olan sözləri oxuyur, hətta qalan sözləri də oxuyur. Uşaq hərfin adı, əlifba, səslərin müxtəlifliyi ilə uşaq oxumağı öyrənəndən sonra tanış olur.

Bütün bu deyilən qaydalara əməl edənlərin, demək olar ki, çox az hissəsi müsbət nəticə əldə edir, çünki hər uşaq fərddir və xüsusi yanaşma tələb edir. Bundan başqa, bu metodla oxumağı öyrənəndən sonra məktəbdə sizin uşağınızın savad ilə problemləri yaranacaqdır.

Zaytsev kubikləri

Kubiklərin əsas çatışmazlığı onun bahalı olmasıdır, lakin həmin metodik vəsaiti sadə plasmalar kubiklər alıb üzərinə hərflər yapışdıraraq hazırlamaq olar. Bu kubiklər əyləncəli vasitələrdir. Zaytsev kubikləri ilə öyrətmə prosesinin əsas mahiyyəti düzülüşü yadda saxlamaqdır. Kubik düz – yazı və qiraətin birləşməsidir, lakin bu, heca deyildir. Kubiklərdən düzəltmə ya bir sait ola bilər, ya da bir samit, ya da bir saitlə bir samitin birləşməsi ola bilər. Qa-pı (qa+pı — iki düzülüş). Gün ərzində uşağa müəyyən formada düzülüşlər plakatlar kimi nümayiş etdirilir, yəni kubiklərin köməyi ilə düzəldilmiş sözlər nümayiş etdirilir. Bu zaman hiss orqanlarının hamısı işləyir – eşitmə, görmə və təmas. Uşaq kubiklərin köməyi ilə oxumağı öyrənəndən sonra onu hərflərlə tanış edirlər.

Uşağa oxumağı öyrətmək hələ heç də ona kitablara məhəbbət hissi yaratmaq demək deyil. Uşağınızın əsl oxucu olması üçün sizi uzun və zəhmətli iş gözləyir. Siz uşağınıza hansı yolla oxumağı öyrədəcəyiniz mühüm deyildir. Əsas vacib olan odur ki, bundan sonra onun qarşısında yeni dünya kitablar dünyası açılacaqdır və o, yalnız ailə üzvlərinin biliyini deyil, bütün bəşəriyyətin topladığı bilikləri əldə edə biləcəkdir.

Dinləmə

Dinləmənin də məqsədi oxu kimi, informasiyanı qəbul etmək, onu dərk etməkdir lakin oxu ilə müqayisədə dinləmə çox yüksək səviyyədə diqqət tələb edir və oxu bacarığından daha tez inkişaf edir. Körpəlikdən uşağa layla oxuduqda o sakitləşir, qığışması ilə sizə reaksiya göstərir. Daha sonra, nağıl danışarkən müəyyən situasiyalara müvafiq (canavar keçinin səsi ilə mahnı oxudu, balalar inanıb qapını açdılar, keçi evə qayıdarkən balalarını tapmadı və s.) emosional reaksiyalar (həyəcan, təəccüb, qorxu, məyusluq və s.) göstərirlər. Şeir dinlədikdə onu əzbərləyərək söyləməyə çalışırlar. Beləliklə, gördüyünüz kimi dinləmə bacarığı özündə bir çox bacarıqları ehtiva edir.

ŞƏKİLLƏRƏ BAX VƏ ƏŞYALARIN ADLARINI ARDICILLIQLA SÖYLƏ

«Söz zənciri». Sözləri bir neçə dəfə söylədikdən sonra uşağdan təkrar etməsini xahiş edin.

DƏVƏ, JURNAL, KÜLƏK, ÇİÇƏK, GECƏ, KONFET, PƏNCƏRƏ, QAYIQ.

«Görürük, eşidirik, toxunuruq». Sözləri söyləyin və uşağı tapşırığı yerinə yetirməyə həvəsləndirin:

TOP, PƏLƏNG, QOZ, PEÇENYE, MEŞƏ, YAĞIŞ, LİMON, TƏKƏR, STƏKAN, BALIŞ, TÜTƏK SƏSİ.

«Təsəvvür edirik, yadda saxlayırıq». Uşaq eşitdiyi sözləri təsəvvür etməli, yadda saxlamalı və təkrar etməlidir:

ARI, ŞAM AĞACI, KƏPƏNƏK, GÖL, AĞAC, BULUD, NƏRDİVAN, QAYCI, GÖBƏLƏK, PİŞİK, QARPIZ.

LAYIH

Danışma

Nitq bacarıqları o zaman inkişaf edir ki, insan öz fikirlərini ifadə etməyə çalışsın. Təcrübə göstərir ki, körpəlikdən uşaqla aktiv ünsiyyətdə olan və onu danışmağa həvəsləndirən ailədə uşaq nitq bacarıqlarına və geniş söz ehtiyatına daha tez yiyələnir.

Son zamanlar valideynlər uşaqlara mobil telefonlar verərək, yaxud televizor qarşısında oturaraq onların asudə vaxtlarını təşkil etdiklərini bu vasitələrlə uşaqlarının daha yaxşı inkişaf edəcəyini düşünürlər.

Uşaqlar saatlarla oyun oynaya və ya çizgi filmlərinə baxa bilərlər, lakin burada nə inkişafdan, nə də ki ünsiyyətdən söhbət gedə bilməz. Əksinə uşaqlar, daha qapalı, aqressiv və impulsiv olurlar. Gün ərzində uşaqlarınıza birgə fəaliyyətdə iştirak etmək üçün vaxt ayırın, əgər vaxtınız məhduddursa gündəlik məişət işləri zamanı ünsiyyət etməyə çalışın, mahnı oxuyun, yanıltmac və tapmacalar söyləyin əks halda məktəbə getdiyi zaman müəllimin dediklərini və ya dərslikdə oxuduqlarını mexaniki olaraq təkrar etməyə çalışan şagird danışmır, təkrarçılıq edir və onda heç vaxt nitq vərdisləri inkişaf etmir. Nitq bacarıqları tənqidi təfəkkürlə və müstəqil ünsiyyətlə üzvi surətdə bağlıdır.

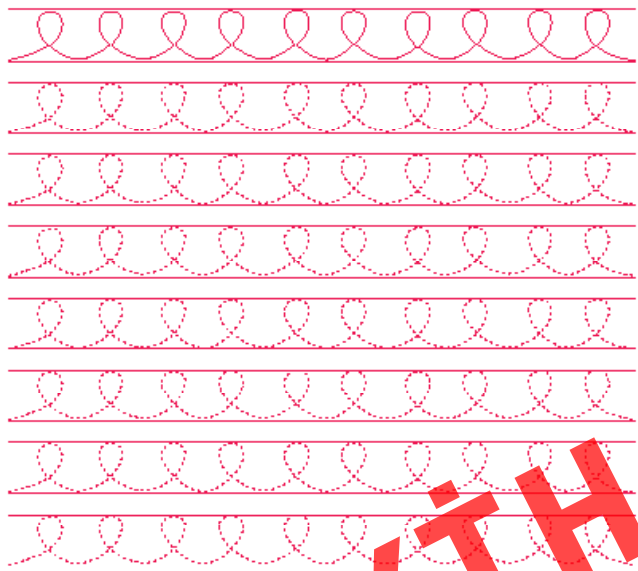
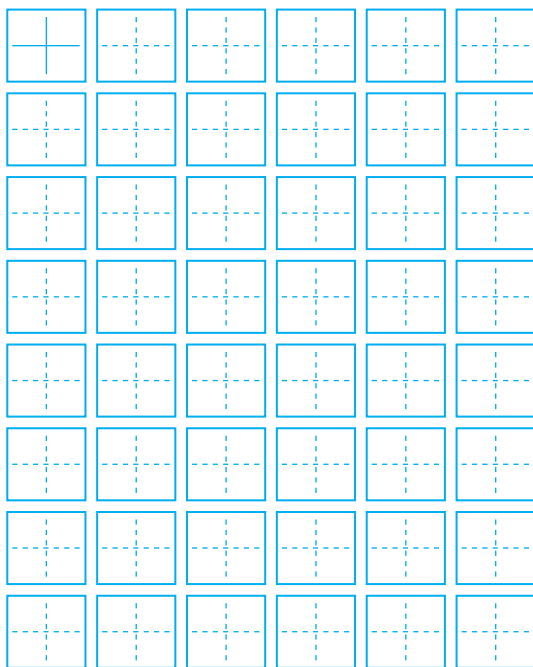
Yazı

Yazı da özünüifadə bacarığıdır. Danışma kimi, onun da əsas məqsədi hiss və düşüncələri, məlumatları başqalarına çatdırmaqdır, lakin nitqlə müqayisədə yazıda ədəbi dil normalarına daha çox diqqət yetirilir.

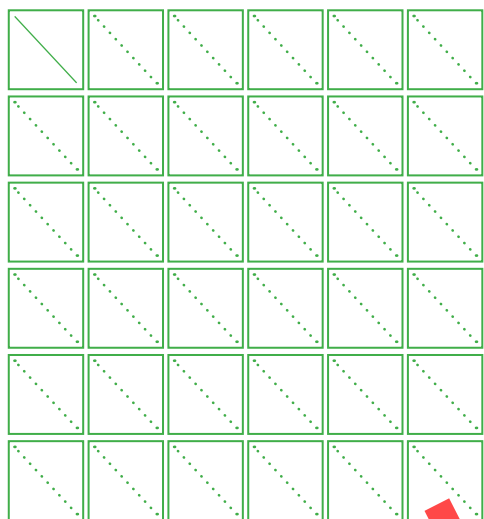
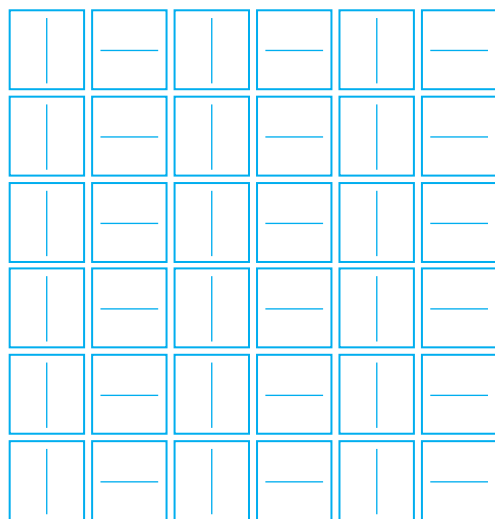
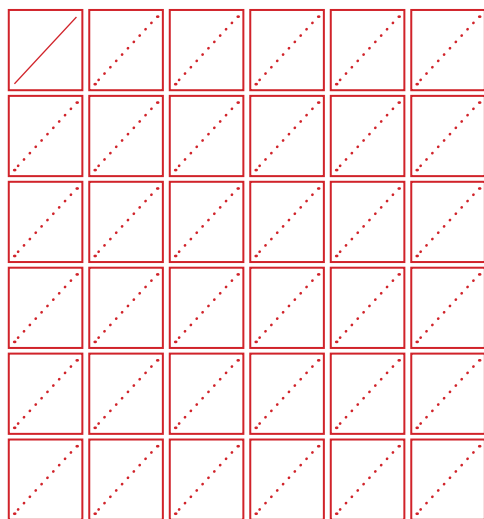
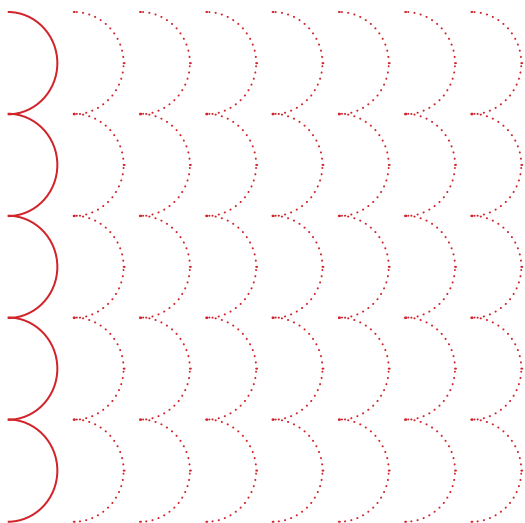
Orta məktəbdə yazı bacarıqlarının inkişafı bir neçə mərhələdən ibarətdir:

- 1) hüsnxət normalarına riayət etmək;
- 2) orfoqrafik normalara uyğun yazmaq;
- 3) alınmış məlumatı öz sözləri ilə ifadə etmək;
- 4) hiss və düşüncələrini yazıda ifadə etmək. Bunun üçün üzündən köçürmə, imla, ifadə kimi yazı formalarından istifadə edilir.

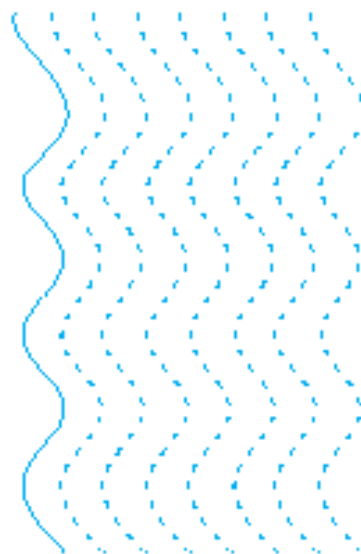
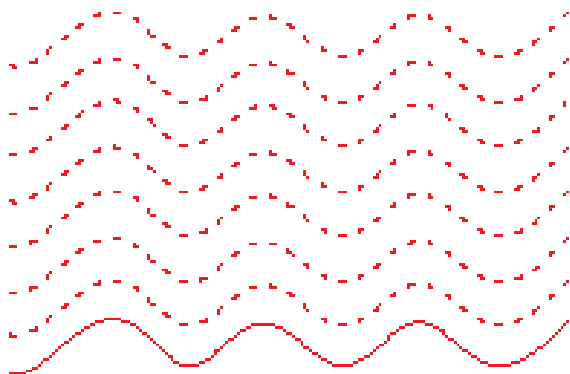
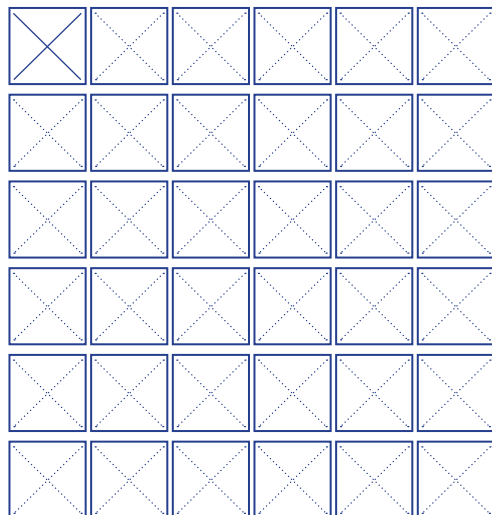
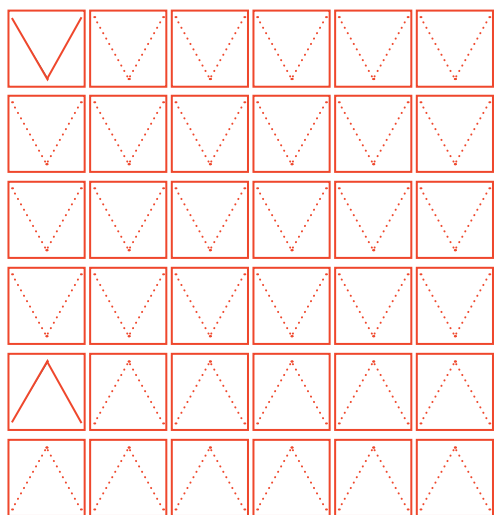
Valideynlərə tövsiyəmiz yazı bacarıqlarını oyun formasında ev şəraitində inkişaf etdirməkdir. Valideynnin pədaqoji səriştəsi olmadığı üçün övladına ilk dəfə yazmağı öyrətməyə başlayanda çox əziyyət çəkir. Aşağıdakı sxemlərin köməyi ilə siz uşağınızın əllərini yazıya alışdırma bilərsiniz. İlk vaxtlar səlhiqəsiz alına bilər, lakin təkrarladıqca əllər öyrəşəcək və yazı üçün hazır olacaq.

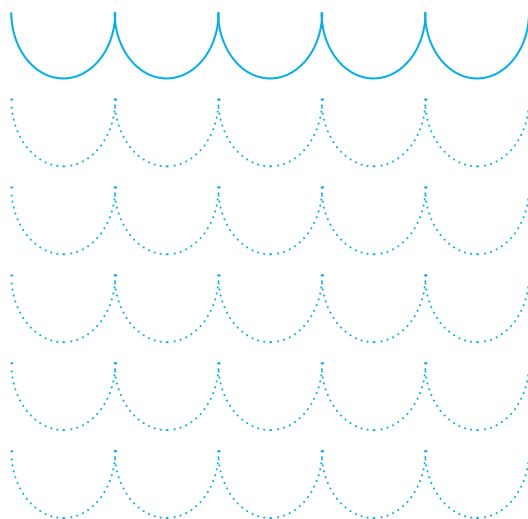
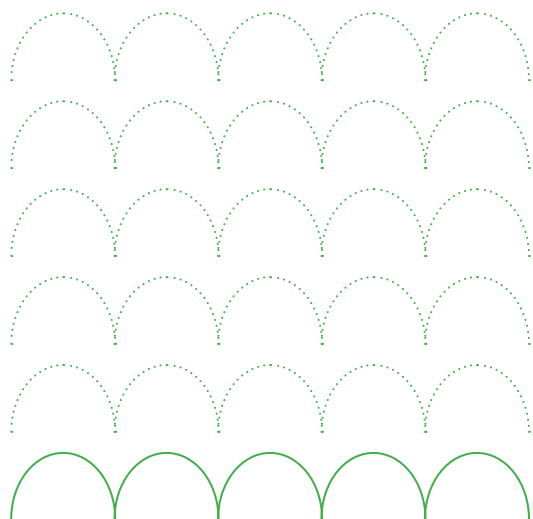
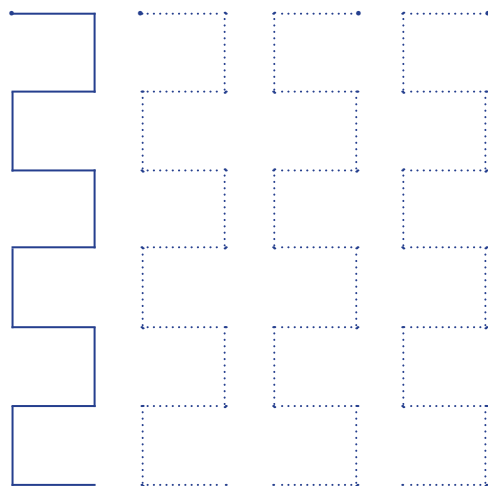
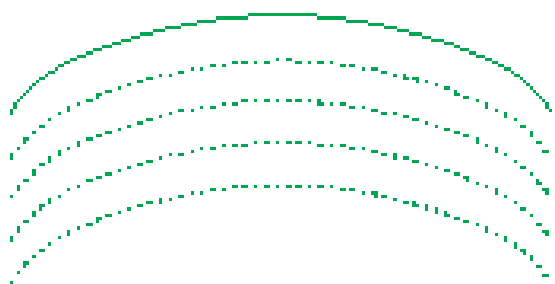
LAYIH

LAYIH

LAYIH

LAYIH

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Seleviç T.İ. – PE üzrə kandidad, Omsk DPU dosenti “Metodik tövsiyələr” (valideyn və pedaqoqlar üçün)
2. Voronova A. P. Nitq patologiyası olan uşaqlarda yazı pozulmalarının diaqnostika və profilaktikası.
3. Nyumen Sara Oyun və xüsusi uşaqlarla məşğələlər.
4. Məmmədəliyeva Y.Ş. Şəfəqə doğru (Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün inkişaf proqramı).
5. İnküziv siniflərdə təlimin təşkili. – Bakı, 2018.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

AZƏRBAYCAN DİLİ 1
VALİDEYNLƏR ÜÇÜN METODİK VƏSAİT

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: Yeganə Məmmədəliyeva
Həbib Kərimov
Könül Doxolova
Süleyman Kərimov
Fərizə Nəbiyeva
Aygün Qasımova

Layihə rəhbəri: Rəhilə Soltanqızı

Dil redaktoru: Rəhilə Səfərli
Kompüter dizaynı: Nigar Feyzullayeva
Texniki redaktor: Ruslan Mahmudov
Korrektor: Kəlik Məmmədova

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi:)

Formatı $\frac{1}{8}$. Həcmi ç.v.
Ofset çapı. Ofset kağızı. Səhifə sayı 32.
Tirajı: . Pulsuz. Bakı-2019

Çaşıoğlu mətbəəsi
Bakı ş., M.Müşfiq küç., 2A
Tel. 502-46-91

LAYİH